

86/73

3. PSYCHOLOGICKÉ DNY

v Olomouci

(7. a 8. září 1972)

Úvodní referát

Aktuální problémy české psychologie
a prognóza rozvoje psychologických věd

J. Čepelák, J. Linhart
(Přednesl J. Čepelák)

*J. Čepelák
i.v.v.v.v.*

I.

Na valném shromáždění Společnosti v březnu t.r. jste byli seznámeni s hodnocením činnosti Společnosti za období od roku 1968. V časopise Psychelóg v Československu byla pak uveřejněna podrobná zpráva hodnotící komise. V Čs. psychologii byl publikován její souhrn. Je třeba ovšem říci, že tím nemůže ještě končit analýza činnosti naší psychologie v uplynulých letech. Analýza ve formě, v jaké byla podána, není ještě hotovým, uzavřeným a také dostatečně prodiskutovaným dokumentem; je omezena na velmi krátké, krizové období, nejde tedy dostatečně daleko zpět a nejde také do dostatečné hloubky. Bude proto třeba ještě nemalé energie a trpělivosti ke komplexnímu hodnocení eboru psychologie a jejího vývoje v minulých letech. Bude třeba kriticky

posoudit, jak v minulých letech plnila psychologie své úkoly, které před ní stavěla společnost budující komunismus, bude třeba posoudit, zda nebyl v psychologii deformován marxismus-leninismus, teoretický fundament věd. Bude nutné na druhé straně vy- zdvihnout vše, co bylo pozitivní - a můžeme říci, že bylo uska- tečně mnoho pozitivního - v čem je třeba pokračovat a co je třeba dále rozvíjet.

II.

Na dnešním našem shromáždění chceme však obrátit pozornost do blízké budoucnosti psychologických věd, tak jak se rýsuji v dosavadní formě vypracovávaných prognóz. Dnes po 14. sjezdu stra- ny jsme již na přechodu od konsolidace strany a státu do nového nástupu k výstavbě vyspělé socialistické společnosti. Jsou již dány podmínky nejen pro objektivní posouzení situace ve vědních oborech - čímž se intenzivně zabývaly ÚV KSČ a ČSAV - ale jsou vy- tvořeny také podmínky pro vymezení základních úkolů vědy do bu- doucna, určení toho, co povede k usměrnění budoucí naší práce a k aktivizování psychologické činnosti na jednotlivých pracoviš- tích vědy i praxe.

V úvahách o našich aktuálních a budoucích úkolech musíme vy- cházet především z usnesení a ze směrnic 14. sjezdu KSČ, které ne- jen zajišťují možnost rozvoje naší psychologie - možnosti, kterých nikdy dříve nebylo - ale z nichž vyplývají pro psychologii závažné a náročné úkoly, jejichž splněním má přispět k dynamickému rozvoji naší socialistické společnosti.

14. sjezd KSČ schválil náročný, ale reálný program všestrann- ného rozvoje socialistické společnosti a vytyčil jasnou politickou linii do příštích let. Plnění tohoto programu bude směřovat k vyš- ším stupňům politického, ekonomického, technického a kulturního rozmachu naší socialistické společnosti, k všestrannému uspokojení hmotných a kulturních potřeb pracujících, k rozvoji a upevnění společenské soustavy a ke zvyšování mezinárodní autority ČSSR.

Z hlediska současné úrovně naší socialistické společnosti vy- stupují do popředí, jak uvedl tajemník ÚV KSČ J. Fojtík, dva kardi- nální úkoly, z nichž lze odvodit i úlohu naší psychologie, kterou

musí sehrát při jejich splnění.

A

Prvním kardinálním úkolem je přechod od převážně extenzivního rozvoje naší ekonomiky k jejímu rozvoji intenzivnímu. Tento proces je těsně spojen s nástupem vědecko-technické revoluce a s takovými změnami v ekonomické základně, které budou vyžadovat mimořádné vypětí sil a soustředění pozornosti na podstatné zlepšení organizace výroby, celého systému jejího řízení, na komplexní racionalizaci.

Intenzivní rozvoj socialistické ekonomiky staví před nás řadu problémů také psychologické povahy. Zřetel k psychologickým faktorům může sehrát úlohu činitele dynamizujícího ekonomiku.

Velkou úlohu při řešení spojení vědeckotechnické revoluce s přednostmi socialistického systému hospodářství hraje ovšem celý komplex věd. Důležité místo v tomto komplexu zaujímá právě psychologie, spojující v určitých vztazích výsledky společenských, přírodních a technických věd. Jestliže zabezpečovaly dříve rozvoj techniky úspěchy fyzikálně matematických, chemicko-technologických a technických věd, tak nyní se stále častěji k řešení úkolů, vznikajících v technice a průmyslu přidávají poznatky sociálně-ekonomických, biologických a psychologických věd. Využití těchto poznatků často dovoluje najít zásadně nová řešení technických a výrobních úkolů.

Je jisté, že pochopení perspektiv rozvoje věd bezprostředně spojených s technikou, berou-li se izolevaně mimo spojení s vědami o člověku a společnosti, nemůže zabezpečit realistické prognózy. Vždyť věda a technika je vytvářena lidmi a pro lidi, a tudíž jejich rozvoj má silný psychologický aspekt. Problém vědeckotechnického tvůrčího procesu i formování psychologického jednání lidí, kteří uskutečňují zavádění vědeckotechnických úspěchů do praxe, vyžadují rozvoj prací v obecné psychologii, v sociální psychologii a v ostatních oblastech psychologie. Řešení hlavních úkolů našeho hospodářství je nutno uskutečňovat na základě zrychlování růstu produktivity práce. Nejdůležitější rezervou produktivity práce na určité úrovni průmyslové výroby se však stávají psychologické a sociálněpsychologické faktory.

audiiv přednáška 3.XI. 7h

Praha, 15. ráží 1972.

- 4 -

Podstatnou podmínkou racionalizace pracovních procesů je psychologická analýza činnosti pracujících z hlediska těch nároků, které jsou kladeny na jejich chápání, a vnímání, paměť, myšlení, city, vůli.

Závažným úkolem je studium vlivu psychologických faktorů na rozvoj pracovní schopnosti, obzvláště rozumové, které mohou buď napomáhat jejímu udržení na vysoké úrovni a zabránit narůstání únavy, anebo působit přesně opačně. - Je velká řada problémů jejichž zpracování umožňuje odhalit ohromné rezervy zvyšování produktivity práce, skryté v psychologických faktorech a zaměřit je na zdokonalování socialistické výroby. Jde na př. o otázky (dotknou se jen několika) bezpečnosti práce a zabránění úrazům, o otázku vzájemného vztahu materiální a morálně-psychologické složky pracovní motivace. Jde o další úkoly jako jsou profesionální orientace mládeže, psychologické faktory fluktuace kádrů v některých druzích výroby, dále objektivní metody hodnocení a rozvoje schopností a zájmů mladého člověka, problém profesionálního výběru, jehož řešení předpokládá hodnocení řady psychologických vlastností člověka.

Jak známe tzv. lidský (především psychologický) faktor má podstatný vliv na efektivitu a spolehlivost používané techniky. V této souvislosti vzniká problém sloučení techniky s možnostmi a charakteristikami člověka, informačního vzájemného působení člověka a technického zařízení, což představuje předmět inženýrské psychologie.

Oblast praktické aplikace psychologie, spojené se zdokonalováním pracovních procesů, se bude rozšiřovat dále. Ale aplikace je v přímé závislosti na rozvoji psychologické teorie. Jednou z důležitých úloh psychologie je další vypracování obecné teorie pracovní činnosti člověka v podmínkách současné výroby, jasnější a přesnější vymezení její struktury a mechanismů regulace.

Zvláštní význam je třeba přisoudit sledování sociálně psychologických aspektů pracovní činnosti. V souvislosti s tím jasně vystupuje do popředí problém motivace, tvořivosti, vzájemných vztahů lidí v pracovních kolektivech. Vypracování celého komplexu otázek má velký význam pro vědeckou organizaci práce.

Stojí před námi dále problém automatizovaných systémů řízení, které položí před psychologii řadu nových úkolů, aj.

Vypracování těchto a dalších pro psychologii nových problémů vyžaduje nové formy vzájemného spojení a působení mezi psychologií práce, psychologií sociální, inženýrskou, pedagogickou (máme na mysli samozřejmě výchovu dospělých lidí) a některými jinými oblastmi psychologické vědy.

B

Jako druhý kardinální úkol, s prvním související, se dostává do popředí nezbytnost vést boj o socialistický profil člověka, přivést - jak to formuloval s. Fojtík na aktivu komunistů ze společenskovědních pracovišť ČSAV - k definitivnímu vítězství kulturní revoluce tak, jak to koncipoval Lenin.

Zlehčení těžkostí, jež jsou spojeny s uskutečňováním těchto revolučních změn, s formováním socialistického člověka, vyvolalo v minulosti zjednodušené představy a iluze o socialistické vyspělosti lidu. To se projevilo v nesprávné politice ve vztahu k inteligenci a k bývalým maloburžoazním vrstvám, k podcenění hrozby aktivizace protisociálních sil, v oslabení ideologické práce. Zde je kořen růstu oportunistů a liberalismu, který vyústil ve vážné oslabení ideologického boje s maloburžoazními předsudky, v glerifikaci těchto předsudků jako součásti obsahu socialistického vědomí společnosti.

Vyzvedáme-li vysoce požadavek formování socialistického člověka, jsme si vědomi, že neobracíme pozornost k izolovanému individu, abstraktně pojaté lidské osobnosti, ale ke konkrétnímu člověku, který je včleněn do společenského celku a je si vědom svých společenských povinností. Jde tedy současně o utváření takového prostředí, v němž se upevňuje jednota individuálních a společenských potřeb, o formování socialistického životního způsobu.

Formování socialistického životního stylu - a tím i formování socialistického člověka - je jednou ze základních životních funkcí socialistického zřízení. Má-li tento proces probíhat úspěšně, předpokládá regulaci forem společenského života, pedrobení stále rozsáhlejšího souboru technických, ekonomických a sociálních podmínek života společenské kontrole, posilování prvku plánovitosti ve společenském životě. Současně však musí být rozvíjeny také formy

socialistické demokracie, v nichž se uskutečňuje stále rozsáhlejší osvobození tvořivých potencií pracujících.

Uvážíme-li všechna tato hlediska, vidíme - jak zdůraznil s. Fojtík na uvedeném aktivu - že před společenskými vědami a tedy i před psychologii stojí v současnosti mimořádně závažné úkoly.

Psychologii bezesporu náleží jedno z vedoucích míst při formování nového člověka. V první řadě se to samozřejmě vztahuje k pedagogické psychologii v těch jejích oblastech, které jsou spojeny s praktickou výchovou a vyučováním dorůstajících pokolení, dále k vývojové a sociální psychologii. Jak vyučování tak i výchova dítěte i výchova (resp. reedukace) dospělého mohou být samozřejmě efektivní pouze při dobré znalosti zákonitostí formování osobnosti člověka, jeho morálního profilu, přesvědčení, vůle, charakteru, osvojení si znalostí, dovedností a návyků, formování aktivního samostatného myšlení, všestranného rozvoje schopností.

Pochopení zákonitostí psychické činnosti člověka, rozvoje psychických procesů, funkcí, vlastností, objasnění "potenciálů psychického rozvoje" má podstatný význam pro řešení fundamentálních pedagogických problémů, takevých, jako je na př. stanovení obsahu vzdělání, vypracování nejefektivnějších metod vyučování a výchovy, hodnocení výsledků pedagogického působení, zdokonalování pracovní výchovy a profesionální orientace.

Řešení mnohých úkolů ideově výchovné práce, jejímž jádrem je formování komunistického světového názoru nejširších mas pracujících naší země, předpokládá aktivizaci činnosti také v jiných oblastech psychologie, jmenovitě v psychologii sociální. Nutnou podmínkou zvýšení efektivnosti výchovné práce je studium psychologických mechanismů působení na chování a vědomí člověka, na chování různých sociálních skupin, především pracovních kolektivů, studium psychologických mechanismů formování veřejného mínění v těchto kolektivech a studium ostatních problémů. Sociální psychologie musí také sehrát nemalou úlohu při řešení otázek výchovy k internacionalismu, k pracovní disciplině, k pevnosti odpovědnosti a k socialistickému právnímu vědomí, (jehož zvyšování je závažnou podmínkou postupné likvidace kriminality jako jevu cizímu morálně-politickým ideálům socialistické společnosti). Úkoly, které stojí před sociální psychologii, vyžadují ovšem aktivní zpracování její teorie a metod z marxistických pozic.

Klinická psychologie, která studuje psychické zvláštnosti člověka v etiologii, průběhu a profylaxi onemocnění, poskytuje informace o takových faktorech nemocí, které velmi často mají naprosto podstatný význam pro výsledek nemoci. Jak je známo, nejen psychogenní, ale i mnohé jiné čistě somatické nemoci mohou probíhat různě v závislosti na psychologických zvláštnostech osobnosti nemocného. Studium psychologických faktorů při vzniku, průběhu a léčení onemocnění, ovládnutí speciálních metod psychologické analýzy osobnosti nemocného, dává možnost hlouběji pochopit zdroje a příčiny onemocnění.

Psychologické výzkumy odhalují nové možnosti nejen v diagnostické, ale i v léčebné rehabilitační práci.

Závažné úkoly má psychologie v psychofarmakologii, která stojí na rozhraní biochemie, neurofyzologie a psychologie. Studium psychotropních efektů léčiv odkrývá nové možnosti pro léčení výkyvů v psychice a dále pro studium psychických stavů a funkcí.

Práce v oblasti klinické psychologie mají velký význam pro sociálně-pracovní readaptaci a rehabilitaci nemocných.

Psychologie hraje ovšem důležitou úlohu i ve výchově a vyučování dětí s anomálií vývoje.

Mezi opatřeními, zaměřenými na další zlepšování zdravotního stavu lidí je na předním místě i tělesná výchova a sport, v nichž se uplatňuje psychologie stále větší měrou.

Významné úkoly v boji za akriminální společnost má soudní, kriminologická a penitenciární (vězeňská) psychologie s důležitými úkoly psychodiagnostickými, psychokorektivními a psychoterapeutickými.

Také ve sféře spotřeby a služeb mají význam psychologické aspekty, které vyžadují psychologické studium.

Zastavil jsem se podrobněji u charakteristiky spojení psychologie s praxí, u některých jejích úkolů proto, že tato spojení hrají nyní stále podstatnější a vzrůstající úlohu v rozvoji psychologie jako vědy. Je to zvláště proto, že především určují proces diferenciaci psychologie, změny její problematiky, obohacení psychologie o nové přístupy a nové metody výzkumů.

III.

V budoucím vývoji je třeba také realizovat spolupráci psychologie s dalšími vědními obory. Jde v podstatě o to, aby systém společenských disciplin byl založen na široké vnitřní kooperaci, na využití výsledků práce jednotlivých disciplin při řešení komplexních úkolů rozvoje společnosti a formování socialistického člověka. Dále jde o posilování tendencí sbližování společenských věd s ostatními vědami, aby společenské vědy byly integrovány do celkového systému věd a mohly působit jako významná výrobní a společenská síla spolu s veškerou vědou.

IV.

Nyní aspoň několik slov o tom, jaká jsou východiska politiky strany v oblasti vědy :

Strana vychází především z toho, že vědní politika je neoddělitelnou součástí politické strategie strany při uplatňování vedoucího postavení dělnické třídy v socialistické společnosti. Odtud vyplývají povinnosti strany a státu využívat vědy při řešení praktických problémů rozvoje společnosti.

Za druhé vychází tato politika z internacionálního charakteru vědy. Je třeba podperovat integrační tendence v rámci zemí socialistického společenství, na prvním místě spolupráci se SSSR. To zdůraznil jak 14. sjezd naší strany, tak 24. sjezd KSSS. Bude nezbytné prozkoumat různé možnosti této spolupráce a realizovat ji.

Za třetí vychází vědní politika strany z přiznání významné úlohy ideologické funkce vědy, ze skutečnosti, že na poli vědy a její aplikace se dnes svádí jedna z největších a nejdramatičtějších bitev třídního zápasu ve světě.

Význam psychologie v tomto ideovém zápase je dán mimo jiné i tím, že psycholegové mohou významně přispět k odhalení zdrojů revizionistických deformací. Jedním z těchto zdrojů je egocentrický individualismus, který nadřazuje individuální potřeby nad sociální zájmovou sféru i nad objektivní zákonnosti společenského vývoje. Ideovost vědy - tedy i psychologie - která překonává tento individualistický přístup, spočívá v jasném vědomí toho, že její teore-

- 9 -

tické i praktické výsledky mají sloužit potřebám socialismu.

V.

V systému věd, které mohou významně přispět k rozvoji socialismu, má důležitou úlohu seskupení těch vědních disciplin, které se zabývají člověkem a jeho vývojem.

V současné době se zdůrazňuje, že význam lidského faktoru v socialismu vzrůstá. Přitom však výzkumy v této oblasti jsou roztržité, nekoordinované a nesledují přesně stanovený a jednotný cíl. Ve vědách o člověku má důležitou úlohu psychologie a pedagogika, jako vědecké disciplíny, které v sobě syntetizují základní aspekty společenských, přírodovědných a i technických disciplin. To se projevuje mimo jiné i v tom, že dochází k těsné spolupráci mezi psychologii, teorií programování a teorií řízení na základě složitých technických přístrojů.

Je tedy třeba zajistit kooperaci a koordinaci věd o člověku, při čemž základní témata, která je zapotřebí rozpracovat, lze zařadit do 4 okruhů:

- a) Aktivizace a rozvíjení iniciativy i tvořivosti pracujících v souvislosti se zvyšováním výkonnosti.
- b) Zkvalitnění řízení analýzou rozhodovacích procesů a působením na rozhodovací procesy ať v centru či v subsystémech.
- c) Formování morálně politických a pracovních postojů. Formování těchto postojů lze pokládat za nejučinnější cestu k rozvoji socialistické osobnosti pracujících.
- d) Zajistit takové metody řízení, které by vedly k zabezpečení spokojenosti člověka v pracovním procesu i v socialistické organizaci. Jde tu o jednotu uspokojování potřeb člověka s jeho optimální výkonností.

VI.

Jsme svědky toho, že vývoj vědy a techniky a celé společnosti nabyt v současné době takové rychlosti a vše postihující dynamiky, že se již nemůže obejít bez prognóz souvislostí a důsledků lidského konání, připravovaných vědeckými metodami. Naznačený vývoj je

již dnes natolik přesvědčivý, že se problematikou vědeckého před-
řídání zabývají řídicí orgány naprosté většiny rozvinutých zemí.

V naší republice připravilo v r. 1971, na základě usnesení vlády, federální ministerstvo pro technický a investiční rozvoj spolu se státní plánovací komisí koordinovaný program prací na souhrnné prognóze a dlouhodobého výhledu rozvoje československého národního hospodářství do r. 1990 až 2000. Podle tohoto programu byly zahájeny práce na celostátních průřezových, odvětvových, resp. oborových a dílčích národohospodářských prognózách.

ČSAV jako koordinátorka výzkumných programů se iniciativně zúčastní rovněž přípravy dalších prognóz, zvláště prognóz dlouhodobého zaměření rozvoje vědy a techniky a vývoje vědeckotechnické základny v ČSSR. Pro koordinaci prognostických prací byla zřízena komise prezidia ČSAV, která ulehčila vědeckým kolegiím zpracovat podklady o rozvoji vědních oborů. Vědecká kolegia se ujala tohoto úkolu a na základě pracovní hypotézy formulevala náměty pro výzkum v celé šíři příslušných věd.

Náměty vypracované kolegií a jejich komisemi byly přiřazeny k některým z témat celostátních prognóz a promítnut do nich proces vědeckotechnické revoluce.

Zhodnocení námětů, stejně jejich přiřazení tématům celostátních prognóz, vedlo vědecká kolegia ČSAV k prohloubení mezioborového přístupu k námětům a vyústilo v přípravu jednotné soustavy námětů pro základní výzkum, která proběhla do konce prvního pololetí t.r.

Lze očekávat, že po zhodnocení námětů soustředěných v podkladech o rozvoji vědních oborů z hlediska potřeb naší společnosti a možnosti mezinárodní integrace vědy bude možno vytýčit hlavní směry dalšího postupu základního výzkumu v ČSSR. K soustředění sil na tyto hlavní směry bude pak orientována příprava příštího a dalších pětiletých plánů čsl. výzkumu.

Vědecké kolegium pedagogiky a psychologie se věnovalo práci na úkolech týkajících se vypracování prognóz. V kolegiu byla pro konečné úpravy vypracovaných námětů zřízena komise.

Na vypracování námětů pro jednotlivé psychologické obory se zúčastnili nejen členové kolegia, ale i jiní kolegiem požádaní psychologové, členové Psychologické společnosti. Za každý psycholo-

gický obor vypracovala náměty podle pokynů kolegia obvykle tr
jice psychologů. Konečná úprava materiálů byla prováděna v ps
chologické komisi a na jednání kolegia.

(V další části referátu byl podán přehled
desavadního stavu prognostických prací -
viz materiál vědeckého kolegia pro peda-
gogiku a psychologii při ČSAV:
PROGNÓZA ROZVOJE PSYCHOLOGICKÝCH VĚD.)

VII.

Současné období rozvoje psychologie se vyznačuje širokým
rozvíjením výzkumů a praktické činnosti v různých jejích obla
tech a směrech. Psychologie vycházející z pozic marxismu se r
víjí nejen jako velmi důležitá disciplína v systému věd, ale
stále intenzivněji a bezprostředněji se podílí na řešení prak
tických úkolů. Usnesení sjezdu strany otevírají před celou na
vědou nové perspektivy. Není pochybnosti o tom, že naši psych
logové věnují veškeré úsilí tomu, aby uvedli rozhodnutí stran
v život.